

Artur Kosecki
Uniwersytet Szczeciński, Szczecin
ORCID: 0000-0002-3486-9404
e-mail: artur.kosecki@usz.edu.pl

O „przekładzie” z trybu materialnego na tryb formalny w filozofii Rudolfa Carnapa Próba polemiki z interpretacją André W. Carusa*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2021.002>

Wprowadzenie

We współczesnej literaturze przedmiotu dominują dwie główne interpretacje poglądów Rudolfa Carnapa na metodologię filozofii. Według Alana Richardsona wpływ na podejście Carnapa do metodologii w filozofii miały jego wczesne zainteresowania metrologią oraz jego badania nad narzędziami komunikacyjnymi¹. W zaproponowanej przez Richardsona interpretacji pytania o zagadnienia logiki i metalogiki należy zastąpić tak zwanymi zagadnieniami „inżynieryjnymi” (*conceptual engineering*), czyli zamiast prowadzić dyskusje filozoficzne dotyczące „prostoty teorii” trzeba sformułować formalne kryteria oceny prostoty teorii. Z tej racji Richardson podjął polemikę z interpretacją przedstawioną przez André W. Carusa, zgodnie z którą niemieckiego filozofa należy uznać za kontynuatora myśli oświecenia.

* Pragnę podziękować recenzentom za cenne wskazówki i uwagi merytoryczne.

¹ Interpretację Alana Richardsona znajdujemy m.in. w artykule „Taking the Measure of Carnap’s Philosophical Engineering”, w: *The Historical Turn in Analytic Philosophy*, ed. Erich H. Reck (London: Palgrave Macmillan, 2013), 61.

Carus argumentował w swojej wpływowej książce *Carnap and Twentieth-Century Thought: Explication as Enlightenment*² na rzecz tezy, że Carnap zaproponował projekt zastąpienia wiedzy narzuconej przez autorytety lub tradycję wiedzą o charakterze naukowym³. Wspominana monografia stanowi opracowanie zmian, które zaszły w stosowanych przez Carnapa metodach na gruncie filozofii: od racjonalnej rekonstrukcji do eksplikacji. Zdaniem autora książki zmiana ta przesądziła o tym, że koncepcja filozofii zaproponowana przez Carnapa miała stanowić najbardziej skuteczną próbę rozwiązania fundamentalnych problemów z okresu oświecenia, np. związanych z praktycznym charakterem wiedzy oraz sformułowaniem odpowiednich jej kryteriów⁴. Zgodnie z przedstawioną przez Carusa interpretacją metoda eksplikacji to wspólny mianownik dla różnych okresów jego twórczości filozoficznej.

W niniejszym artykule zamierzam bronić tezy, że Carnap do przekładu zdań z trybu materialnego na tryb formalny używa tak naprawdę parafrazy, a nie – jak uważa Carus – eksplikacji⁵. W moim przekonaniu eksplikacja dotyczy niejasnych pojęć, parafraza zaś zastosowana jest do złożonych fraz, takich jak zdania. Dlatego zamierzam podjąć polemikę z przedstawioną w monografii Carusa jedną z jego tez, w myśl której zdania sformułowane w trybie materialnym mogą stanowić namiastkę tego, co Carnap określał później mianem eksplikandum⁶. W moim przekonaniu wspomniany „przekład” w postaci zaprezentowanej przez Carnapa jest bliższy parafrazie niż eksplikacji.

W celu uzasadnienia mojej tezy odwołam się do uwag Kazimierza Ajdukiewicza z artykułu *O tzw. neopozytywizmie*⁷. Dokonał on w nim podsumowania dorobku empiryzmu logicznego oraz zauważył, że to, co Carnap nazywa przejściem z trybu materialnego w tryb formalny, jest faktycznie parafrazą. W moim przekonaniu na gruncie filozofii Carnapa znajdujemy trzy metody: racjonalną rekonstrukcję, eksplikację oraz parafrazę.

² André W. Carus, *Carnap and Twentieth-Century Thought. Explication as Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

³ Carus pisał o swojej interpretacji filozofii Carnapa m.in. w artykule „Engineers and Drifters: The Ideal of Explication and Its Critics”, w: *Carnap's Ideal of Explication and Naturalism*, ed. Pierre Wagner (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012), 225–239 oraz w artykule „History and the Future of Logical Empiricism”, w: *The Historical Turn In Analytic Philosophy* ed. Erich H. Reck (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), 261–293. Jednak w niniejszym artykule zamierzam odnieść się do myśli przedstawionej w jego wpływowej monografii z 2007 roku.

⁴ Tamże, 11.

⁵ Tamże, 256.

⁶ Tamże, 259.

⁷ Kazimierz Ajdukiewicz, „O tzw. neopozytywizmie”, w: *Język i poznanie*, t. II (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006), 7–28.

Carnap a myśl oświecenia

Według Carusa w epoce oświecenia, zwłaszcza w kręgach skupionych wokół myśli Denisa Diderota i Jeana le Ronda d’Alemberta, czyli francuskich encyklopedystów dążących do zdyskredytowania „wiedzy” odziedziczonej przez tradycję, wyrażono chęć kształtowania indywidualnego i społecznego rozwoju na podstawie wiedzy naukowej⁸.

Główna idea oświecenia mówi o tym, że wiedza o charakterze naukowym powinna prowadzić do społecznego wyzwolenia⁹. Społeczeństwo winno dysponować powszechnym dostępem do wiedzy naukowej oraz do intelektualnych narzędzi służących krytycznemu myśleniu. Jednak, jak uważa Carus, projekt nie został należycie zrealizowany z powodów kulturowo-historycznych¹⁰.

Carus sądzi, że można uznać poglądy logicznych empirystów za kontynuację programu oświecenia. Przedstawiciele logicznego empiryzmu¹¹ podkreślali w latach dwudziestych ubiegłego wieku, że logika dostarcza odpowiednich narzędzi do formułowania wiedzy naukowej¹². O takim poglądzie ma świadczyć książka Carnapa *Logiczna struktura świata*¹³, w której zamierzał zrealizować projekt mający na celu zrekonstruowanie „wiedzy” za pomocą języka formalnego.

Niemiecki filozof do realizacji wspomnianego zadania użył metody racjonalnej rekonstrukcji. Carnap próbował wyjaśnić za pomocą tej metody to, jak jest możliwe przejście od subiektywnej genezy poznania do obiektywnej wiedzy. Chciał zrekonstruować cały aparat pojęciowy nauk przyrodniczych, odnosząc się jedynie do bezpośrednich subiektywnych danych doświadczenia z wykorzystaniem współczesnych mu narzędzi logicznych. Z tej racji Carnap sformułował tezę o przekładalności każdego wyrażenia empirycznego na wyrażenia języka fenomenalistycznego, czyli na takie zwroty, które odnoszą się do jakości zmysłowych. W myśl zaproponowanego projektu istnieje jeden wyróżniony język, każde zaś

⁸ André W. Carus, *Carnap and Twentieth-Century Thought. Explication as Enlightenment*, 1.

⁹ Otto Neurath był filozofem, który podkreślał wśród przedstawicieli Koła Wiedeńskiego, że nauka jest dziedziną, która dostarcza narzędzi do rozwoju społecznego.

¹⁰ Tamże, 1–14.

¹¹ W artykule zamiennie będę używać nazw „logiczny empiryzm”, „Koło Wiedeńskie”, „neopozytywizm” na określenie formacji intelektualnej, do której zaliczyć można m.in. Rudolfa Carnapa, Ottona Neuratha, Moritza Schlicka czy Hansa Reichenbacha.

¹² Tamże, 13.

¹³ Rudolf Carnap, *Logiczna struktura świata*, przeł. Paweł Kawalec (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011).

wyrażenie empiryczne, za pomocą racjonalnej rekonstrukcji, sprowadza się do takiego języka.

W literaturze przedmiotu podkreślano, że projekt racjonalnej rekonstrukcji pozbawiony jest praktycznego sensu dla ludzkiego życia¹⁴. Carus uznał za krytyków racjonalnej rekonstrukcji m.in. Maxa Horkheimera oraz Theodora Adorno¹⁵. Według interpretatora poglądów Carnapa przeoczyli oni istotny etap w rozwoju myśli niemieckiego filozofa, który wiąże się z tak zwaną zasadą tolerancji. Jej sformułowanie znajdujemy w książce *Logiczna składnia języka*¹⁶:

W logice nie ma moralności. Każdy ma prawo budować własną logikę, tj. własną formę języka, tak jak sobie życzy. Jedyne, czego się od niego wymaga, jeśli pragnie dyskusji nad swoją logiką, to to, by sformułował jasno stosowane przez siebie metody i podał reguły syntaktyczne zamiast argumentów filozoficznych¹⁷.

W myśl powyższego cytatu Carnap odrzucił pomysł o wyróżnionym języku. Uważał on, że przy wyborze logiki dysponuje się oceanem nieograniczonych możliwości¹⁸. Konsekwencją takiego stanowiska jest dysponowanie wieloma schematami pojęciowymi, które służą do opisu rzeczywistości. Z tego względu przyjmuje się pogląd, że schematy pojęciowe nie są ani prawdziwe, ani fałszywe, lecz należy oceniać je przez pryzmat ich użyteczności¹⁹.

Carus twierdzi, że jeżeli wybór aparatu pojęciowego podyktowany jest pragmatycznymi kwestiami, można dokonać eksplikacji pojęcia na dowolnie wybrany schemat pojęciowy, o ile ten wyróżnia się jasnością i precyzją. Z tej racji Carus opisuje metodę eksplikacji jako metodę o charakterze dialektycznym (*dialectical*)²⁰.

¹⁴ André W. Carus, *Carnap and Twentieth-Century Thought. Explication as Enlightenment*, 18.

¹⁵ Max Horkheimer, Theodore Adorno, *Dialektyka Oświecenia*, przeł. Małgorzata Łukasiewicz (Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 1994).

¹⁶ Rudolf Carnap, *Logiczna składnia języka*, przeł. Barbara Stanosz (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995).

¹⁷ Tamże, 79.

¹⁸ Tamże, 10.

¹⁹ Pokłosiem powyższych poglądów są współczesne stanowiska metaontologiczne, w myśl których pojęciom, takim jak „istnienie” czy „przedmiot”, nie przypisuje się jednoznacznego znaczenia, lecz ich znaczenie i użycie zależy od przynależności do aparatury pojęciowej, zob. Hillary Putnam, „Wiele twarzy realizmu”, w: *Wiele twarzy realizmu i inne eseje*, przeł. Adam Grobler (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998), 325–347.

²⁰ André W. Carus, *Carnap and Twentieth-Century Thought. Explication as Enlightenment*, 11.

Metoda eksplikacji

W literaturze przedmiotu Carnapa uważa się za głównego teoretyka metody eksplikacji. Niemiecki filozof pisał o metodzie eksplikacji w książce *Znaczenie i konieczność*²¹, którą poświęcił badaniom semantycznym, oraz w monografii *The Logical Foundations of Probability*²², w której podjął zagadnienia logiki prawdopodobieństwa. W pierwszej z książek scharakteryzował on wspomnianą metodę następująco:

Zadanie uściślenia niejasnego lub nie dość ściśłego pojęcia, które występuje w języku potocznym, albo we wcześniejszym stadium rozwoju nauki lub badań logicznych, a raczej zastąpienia go nowym, ściślejszym pojęciem, należy do najważniejszych zadań analizy logicznej. Nazywamy je zadaniem wyeksplikowania lub dokonania eksplikacji zastanego pojęcia; pojęcie to, a czasem termin, który je ma wyrażać, nazwiemy eksplikandum, a nowe pojęcie lub odpowiedni termin – eksplikatum dla tego pierwszego²³.

W drugiej z wymienionych książek Carnap określił zadania stawiane tej metodzie:

Celem eksplikacji jest przekształcenie danego, bardziej lub mniej ściśłego, pojęcia w pojęcie ściśle, czy też raczej zastąpienie pierwszego przez drugie. Pierwsze pojęcie (czy też termin użyty dla tego pojęcia) nazywam eksplikandum, ściśle pojęcie proponowane w miejsce pierwszego (czy termin proponowany dla tego pojęcia) – eksplikatum. Eksplikandum może należeć do języka codziennego lub do poprzedniego stadium rozwoju nauki. Eksplikatum musi być dane za pomocą wyraźnych reguł jego użycia, na przykład za pomocą definicji, która ją włącza w dobrze zbudowany system pojęć naukowych, logiczno-matematycznych lub empirycznych²⁴.

Zgodnie z powyższym, aby dokonać eksplikacji, należy dysponować językiem cechującym się precyzją i jasnością. W takim języku pojęcia używa się zgodnie z jego regułami. Za takie języki uznaje się aparatę logiczno-matematyczną i języki nauk przyrodniczych. W takich

²¹ Rudolf Carnap, „Znaczenie i konieczność”, w: *Pisma semantyczne*, przeł. Tadeusz Ciecierski, Marcin Poręba, Michał Sala, Barbara Stanosz (Warszawa: Fundacja Aletheia, 2007), 201–466.

²² Rudolf Carnap, *The Logical Foundations of Probability* (Chicago: The University of Chicago Press, 1950).

²³ Carnap, „Znaczenie i konieczność”, 212.

²⁴ Tenże, *The Logical Foundations of Probability*, 3.

językach za eksplikatum przyjmujemy takie pojęcia, których użycie jest wyznaczone przez ściśle reguły²⁵.

Carnap posłużył się m.in. przykładem terminu „ryba”, który w swoich rozważaniach proponuje zastąpić terminem z łaciny – „piscis”²⁶. Stwierdził on, że w przednaukowym sensie termin „ryba” używany jest najczęściej w znaczeniu następującym: „zwierzęta żyjące pod wodą”. W tak rozumianym sensie termin „ryba” stosuje się także w odniesieniu do takich zwierząt jak wieloryb czy foka. Zgodnie ze współczesną wiedzą naukową wspomniane zwierzęta nie są rybami, lecz ssakami. Termin „piscis” jest sformułowany w aparacie pojęciowym nauk zoologicznych²⁷, dlatego ma ściśle wyznaczone reguły użycia. Według Carnapa jednym z warunków poprawnej eksplikacji jest to, żeby eksplikatum było owocne, ponieważ ma ono umożliwić formułowanie twierdzeń naukowych²⁸.

Między racjonalną rekonstrukcją a eksplikacją

Z punktu widzenia historycznego warto odnotować, że Carnap w przedmowie do drugiego wydania *Logicznej struktury świata*, które ukazało się w 1961 roku, zwrócił uwagę na podobieństwo między metodą racjonalnej rekonstrukcji a metodą eksplikacji, którą stosował w okresie późniejszym:

Pojęcie racjonalnej rekonstrukcji jest rozumiane tutaj jako poszukiwanie nowych definicji (*Bestimmungen*) dawniejszych pojęć. Pojęcia te nie były zwykle tworzone celowo, lecz powstawały w rezultacie mniej lub bardziej nieświadomego rozwoju. Nowe definicje powinny przewyższać swoje poprzedniczki pod względem jasności i precyzji, a przede wszystkim powinny lepiej pasować do systematycznego gmachu pojęć (*Begriffsgebäude*). Takie wyklarowanie pojęć (*Begriffsklärung*), obecnie często określane jako „eksplikacja” (*Explikation*), wciąż jawi mi się jako jedno z najważniejszych zadań filozofii, zwłaszcza gdy odnosi się do głównych kategorii ludzkiej myśli²⁹.

Przedmowa do drugiego wydania została napisana po wydaniu książek *Znaczenie i konieczność* oraz *The Logical Foundations of Probability*.

²⁵ Tamże, 3.

²⁶ Tamże, 5.

²⁷ Czyli w języku nauk przyrodniczych.

²⁸ Carnap jako warunki udanej eksplikacji wymienił jeszcze: (i) podobieństwo między eksplikatum a eksplikandum; (ii) eksplikatum odróżnia się od eksplikandum ścisłością; (iii) eksplikatum w odróżnieniu od eksplikandum jest prostsze. Zob. tamże, 7.

²⁹ Carnap, *Logiczna struktura świata*, CXVI.

Wówczas Carnap mógł mieć większą świadomość odnośnie do stosowanej przez siebie metodologii.

Warto zauważyć, że gdy odwołamy się do interpretacji przedstawionej w *Carnap and Twentieth-Century Thought. Explication as Enlightenment*, Carus nie może zgodzić się z powyższą myślą. Według niego, jeżeli wybór aparatu pojęciowego podyktowany jest pragmatycznymi kwestiami, można dokonać eksplikacji pojęcia na dowolnie wybrany schemat pojęciowy, o ile ten wyróżnia się jasnością i precyzją. Dlatego Carus scharakteryzował metodę eksplikacji jako metodę dialektyczną. W *Logicznej składni języka* mowa o wielu językach do dyspozycji, natomiast w *Logicznej strukturze świata* mowa o przekładzie na jeden konkretny język – na tak zwany język danych zmysłowych. Carus uważa, że na gruncie filozofii Carnapa mamy do czynienia z dwiema metodami: racjonalną rekonstrukcją oraz eksplikacją. Sądzi on, że przejście od racjonalnej rekonstrukcji do eksplikacji miało swój przebieg w *Logicznej składni języka* dzięki zasadzie tolerancji. Według niego zasada ta stanowiła główne spoiwo w myśli niemieckiego filozofa.

Twierdzi on, że pierwowzór tego, co Carnap nazywał w późniejszym okresie mianem metody eksplikacji, znajdujemy już w „przekładzie” z tak zwanego trybu materialnego na tak zwany tryb formalny. To, co Carnap określił mianem „przekładu”, według Carusa należy uznać za eksplikację. Warto przypomnieć, że wypowiedzi sformułowane w trybie materialnym dotyczą faktycznego stanu świata, czyli odnoszą się do przedmiotów pozajęzykowych. Natomiast wypowiedzi w trybie formalnym dotyczą języka, czyli głoszą o jego zdaniach, terminach czy hipotezach.

Według Carnapa dzięki przedstawieniu rozważanej „myśli” w trybie formalnym można uniknąć jałowych sporów filozoficznych, które powstają wskutek pomieszania wspomnianych sposobów mówienia:

Fakt, że w pracach filozoficznych – nawet w tych, które są wolne od metafizyki – tak często powstają niejasności, a w dyskusjach filozoficznych ich uczestnicy tak często nie rozumieją się nawzajem, jest w dużej mierze wynikiem stosowania materialnego, zamiast formalnego sposobu mówienia. Przede wszystkim zwyczaj ten zawodzi nas co do przedmiotów, o których mowa; zdania pseudopredmiotowe sugerują, że zajmujemy się przedmiotami pozajęzykowymi, takimi jak liczby, rzeczy, własności, doświadczenia, stany rzeczy, przestrzeń, czas itd.; fakt, że w rzeczywistości mówimy o języku i jego konstruktach (takich jak wyrażenia liczbowe, oznaczenia rzeczy, współrzędne, przestrzenne itp.) przesłonięty jest przez materialny sposób mówienia³⁰.

³⁰ Carnap, *Logiczna składnia języka*, 396–397.

Filozofom prowadzącym dyskusję o charakterze metafizycznym wydaje się, że ich tezy głoszą coś na temat właściwej struktury rzeczywistości. Zgodnie z poglądami Carnapa formułują oni swoje tezy w trybie materialnym. Dla niego jest to nieporozumienie, ponieważ wyłącznie na gruncie nauk przyrodniczych głosimy sądy o otaczającym nas świecie. Jeżeli spory filozoficzne mają mieć sens, powinny one dotyczyć formalnych własności języka, a zatem być przedstawione w trybie formalnym. Stąd wynika idea Carnapa o zastąpieniu tradycyjnych rozważań filozoficznych tak zwaną analizą języka nauki:

Zajmiemy się tu badaniem natury zagadnień należących do szeroko rozumianej logiki nauki, łącznie z tzw. filozoficznymi problemami podstaw nauk szczegółowych, i wykażemy, że zagadnienia te należą do składni. Aby tego dokonać, trzeba najpierw pokazać, że kwestie przedmiotowe występujące wyłącznie w logice nauki (dotyczące, na przykład, liczb, rzeczy, czasu i przestrzeni, relacji między tym, co psychiczne, i tym, co fizyczne, itp.) są tylko kwestiami pseudopredmiotowymi, tj. zagadnieniami, które jedynie w zwodniczym sformułowaniu zdają się odnosić do przedmiotów, w istocie zaś dotyczą zdań, terminów, teorii itp. – są zatem faktycznie kwestiami logicznymi³¹.

Przedstawię przykład takiego przekładu zdania sformułowanego w trybie materialnym na zdanie w trybie formalnym:

(1) Pięć nie jest rzeczą, lecz jest liczbą.

Zdanie (1) zostało sformułowane w takiej postaci, żeby swoją treścią wyrażało kwestie przedmiotowe, czyli dotyczyło faktycznej rzeczywistości, a nie formalnych własności języka. Przedstawiony sposób mówienia mógł się przyczynić do powstania sporu ontologicznego na temat ustalenia właściwego statusu liczb³². Według Carnapa zdanie (1) można przełożyć na zdanie w trybie formalnym:

(2) „Pięć” nie jest słowem odnoszącym się do rzeczy, lecz słowem odnoszącym się do liczby.

Wobec powyższego zdanie (1) mówi faktycznie o syntaktycznych własnościach pewnego języka, a nie dotyczy kwestii przedmiotowych. W zdaniu (2) mowa jedynie o słowie, które odnosi się do liczby.

³¹ Tamże, 375.

³² Np. w filozofii matematyki charakterystycznym stanowiskiem jest platonizm, w myśl którego istnieją byty abstrakcyjne mające stanowić warunki prawdziwości wypowiedzi matematycznych.

Interpreacja André W. Carusa

Carus interpretację przejścia z trybu materialnego w tryb formalny zaczyna od przedstawienia, jak Carnap rozumiał owo pojęcie „przekładu”:

Zdanie $Q(„a”)$ w składni metajęzyka L2 jest przekładem odpowiedniego zdania $P(a)$ w języku przedmiotowym L1 (gdzie „a” jest nazwą przedmiotu) wtedy i tylko wtedy, gdy $P(a)$ i $Q(„a”)$ mają taką samą treść³³.

Według Carusa tak rozumiana definicja „przekładu” podważa projekt filozofii jako analizy logicznej składni³⁴. Jeżeli mowa o „przekładzie”, to należy pokazać, że zdania z języka przedmiotowego mają identyczną treść jak zdania sformułowane w trybie formalnym, a więc powinny mieć takie same konsekwencje. Jeżeli ustalą się to, że zdania mają identyczną treść oraz takie same konsekwencje, to język przedmiotowy został poddany procesowi idealizacji. Skoro język przedmiotowy uległ procesowi idealizacji, to ma on ustalone reguły syntaktyczne i semantyczne, czyli wyróżnia się zwartą strukturą logiczną. Zatem taki język nie cechuje się tym, że jest wieloznaczny. Stąd wyłania się dylemat, który można przedstawić w postaci pytania: jeżeli zdania języka przedmiotowego wyróżniają się ścisłą formą, to jaki jest sens dokonania ich przekładu na zdania w trybie formalnym?

Innymi słowy, według Carusa, jeżeli zdania z trybu materialnego różnią się treścią oraz swoimi konsekwencjami od zdań z trybu formalnego, to nie można mówić w tym przypadku o „przekładzie” w rozumieniu Carnapa³⁵. Jednak interpretator myśli Carnapa podkreśla, że można podjąć próbę obejścia wspomnianych trudności związanych z terminem „przekład”. Proponuje on wprowadzić tak zwane „stopnie przekładu” (*degrees of translation*)³⁶. Zgodnie z taką interpretacją zdanie w trybie formalnym stanowi jedynie „przybliżony przekład” (*approximate translation*) zdania w trybie materialnym.

Mimo to Carnap nie uczynił nigdzie w swojej pracy takiego zabiegu. Nie znajdujemy w jego pracach odpowiedniego kryterium, na podstawie którego można byłoby stwierdzić to, jak zdanie w postaci „formalnej” różni się po „przekładzie” od zdania przedmiotowego. Dlatego Carus uznał, że zdania, które zostały sformułowane w trybie materialnym, stanowią odpowiednik tego, co Carnap w późniejszych pracach określił

³³ Carus, *Carnap and Twentieth-Century Thought, Explication as Enlightenment*, 256.

³⁴ Tamże, 257.

³⁵ Tamże, 258.

³⁶ Tamże.

mianem eksplikandum, natomiast zdania sformułowane w trybie formalnym można przyjąć za ich eksplikatum³⁷.

W moim przekonaniu omawiane przejście z trybu materialnego w tryb formalny nie jest eksplikacją. Celem eksplikowania jest wskazanie odpowiednika niejasnego pojęcia w aparaturze pojęciowej nauk formalnych lub nauk przyrodniczych. Eksplikandum powinno zajmować precyzyjne określone miejsce w strukturze pojęciowej oraz umożliwić formułowanie praw naukowych. Opisane powyżej przejście z trybu materialnego w tryb formalny dotyczy złożonych fraz, czyli zdań. Dlatego wspomniany „przekład” jest parafrazą, a nie – jak głosi Carus – eksplikacją.

Warto zaznaczyć, że sam Carnap posłużył się w *Logicznej składni języka* terminem „parafraza”³⁸. Użył on tego terminu, podając przykłady tak zwanych zdań syntaktycznych³⁹ w naukach przyrodniczych. Tak więc stosował on ten termin do zdań. W książce *Znaczenie i konieczność* podkreślił zaś, że nie jest pierwszym filozofem, który posługiwał się eksplikacją.

Jako jeden z przykładów jej użycia Carnap wymienił dokonaną przez Gottloba Fregego, a później przez Bertranda Russella, eksplikację pojęcia „dwa”⁴⁰. Frege i Russell uznali, że pojęcie „dwa” nie ma ścisłego znaczenia w języku potocznym i w matematyce, dlatego zaproponowali jako jego eksplikandum pojęcie owocne i ścisłe, mianowicie klasę klas dwuelementowych. Natomiast Carnap uznał za paradygmatyczne użycie metody eksplikacji definicję pojęcia „prawda”, którą zaproponował Alfred Tarski⁴¹. Na podanych przykładach można dostrzec, że niemiecki filozof uważał eksplikację za metodę, którą stosuje się do pojęć.

Ewolucja odnośnie do metod, która zaszła na gruncie filozofii Carnapa – racjonalna rekonstrukcja, parafraza, eksplikacja – była związana z kolejnymi propozycjami budowy logiki nauki. Za pomocą tych metod Carnap chciał oczyścić filozofię ze wszelkich tez i pojęć metafizyki. W *Logicznej strukturze świata* zarysował koncepcję systemów konstytucyjnych, w których podjął się rekonstrukcji pojęć naukowych. Dążył do redukcji wszelkich przedmiotów do pierwotnych poznawczo wrzeń zmysłowych⁴². Natomiast w *Logicznej składni świata* sformułował

³⁷ Tamże, 259.

³⁸ Carnap, *Logiczna składnia języka*, 433–435.

³⁹ Tzn. zdań w trybie formalnym.

⁴⁰ Carnap, „Znaczenie i konieczność”, 212.

⁴¹ Tamże, 210. Alfred Tarski podjął się próby sformułowania ścisłej i merytorycznej trafnej definicji pojęcia prawdy w „Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych”, w: *Pisma logiczno-filozoficzne*, t. 1 (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1995), 13–172.

⁴² Według interpretacji Willarda Van Ormana Quine’a, zob. „Epistemologia znaturalizowana”, w: *Granice wiedzy i inne eseje filozoficzne*, przeł. B. Stanosz (Warszawa:

koncepcję, w myśl której cała logika nauki sprowadza się do logicznej składni języka naukowego. Jak zostało wspomniane powyżej, w ramach tego projektu pojawiła się już wzmianka o parafrazie zdań. W późniejszym okresie Carnap zaczął dostrzegać wartość eksplikacji jako metody analitycznej, mianowicie w *Znaczeniu i konieczności* podkreślił potrzebę uwzględnienia elementów semantyki referencjalnej w logice nauki. Dlatego niemiecki filozof w swoich badaniach nad semantyką odwołał się do eksplikacji pojęcia „prawdy” dokonanej przez Tarskiego

Interpretacja Kazimierza Ajdukiewicza

Z historycznego punktu widzenia warto zauważyć, że Ajdukiewicz pisał już w artykule *O tzw. neopozytywizmie* o tym, iż Carnap dokonuje w przekładzie zdań z trybu materialnego na zdania w trybie formalnym parafrazy. Ajdukiewicz ocenił we wspomnianej pracy dorobek Koła Wiedeńskiego:

Dzięki tej parafrazie zagadnienia stanowiące odwieczny balast filozofii, na których terenie od starożytności i średniowiecza do obecnej chwili trudno mówić o postępie, znajdują drogę do bezspornego rozwiązania. Jest to rezultat ogromnej wagi. Należy jednak zaznaczyć, że autorem pomysłu tej parafrazy i jego stosowania do licznych zagadnień był Polak, prof. St. Leśniewski, i że na terenie filozofii polskiej pomysł ten na wiele lat przed Wiedeńczykami był używany dla rozwiązywania licznych trudności⁴³.

Oraz:

Poza tym spora część klasycznych zagadnień filozoficznych zostaje przywrócona. Mam tu na myśli te zagadnienia, o których logizujący empirycy utrzymują, że niewłaściwie je stawiano w płaszczyźnie rzeczowej (w treściowym sposobie mówienia), gdy tymczasem właściwe ich miejsce jest w płaszczyźnie językowej (w formalnym sposobie mówienia). Ogromna ilość klasycznych zagadnień filozoficznych, w ich rzędzie nawet zagadnienie idealizmu i realizmu, po ich sparafrazowaniu na formalny sposób mówienia odzyskuje pełny szacunek⁴⁴.

Ajdukiewicz wypowiadał się pozytywnie o zaproponowanym przekładzie z materialnego sposobu mówienia na formalny sposób mówienia. Podkreśla on, że protoplastami omawianego „przekładu” byli

Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986), 106–125.

⁴³ Ajdukiewicz, „O tzw. neopozytywizmie”, 18.

⁴⁴ Tamże, 28.

przedstawiciele szkoły lwowsko-warszawskiej, np. Stanisław Leśniewski⁴⁵. Warto zaznaczyć, że samego Ajdukiewicza znano z użycia parafrazy do klasycznych sporów metafizycznych. Na gruncie filozofii stosował tak zwaną parafrazę semantyczną⁴⁶. Wspomniana metoda stanowiła pokłosie jego programu filozoficznego – epistemologii semantycznej⁴⁷.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że Ajdukiewicz zastosował po raz pierwszy parafrazę w artykule *Problemat transcendentnego idealizmu w sformułowaniu semantycznym* z 1937 roku⁴⁸. W pracy tej podważył epistemologiczną tezę idealizmu transcendentnego w sformułowaniu Heinricha Rickerta. W myśl tej tezy: „świat rzeczywisty jest korelatem pewnych sądów w sensie logicznym, więc idealnych znaczeń pewnych zdań, a nie czyichś procesów sądzenia”⁴⁹. W celu dokonania krytyki Ajdukiewicz przeniósł wspomnianą tezę na grunt wypracowanych przez siebie kategorii z rozważań semiotycznych, czyli tak zwanych dyrektyw znaczeniowych⁵⁰. W następnym kroku wykazał, że dyrektywom znaczeniowym w systemach dedukcyjnych odpowiadają tak zwane reguły bezpośredniego wynikania. W ten sposób starał się sprecyzować tezę filozoficzną sformułowaną w języku potocznym na język o precyzyjnie sformułowanych regułach użycia.

Ajdukiewicz uważał, że po parafrazie teza idealizmu transcendentnego brzmieć powinna następująco:

⁴⁵ Jan Woleński pisał w swojej monografii poświęconej szkole lwowsko-warszawskiej, że Kazimierz Twardowski antycypował parafrazę na gruncie filozofii, zob. *Szkoła lwowsko-warszawska* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, 1985), 46.

⁴⁶ Adam Nowaczyk twierdzi, że oprócz parafrazy semantycznej Ajdukiewicz używał także parafrazy pragmatycznej. Zob. Adam Nowaczyk „O twórczości Kazimierza Ajdukiewicza”, *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 4 (2013): 127.

⁴⁷ Na temat projektu epistemologii semantycznej pisał Adam Olech w monografii *Semantyczna teoria poznania* (Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, 2014).

⁴⁸ Kazimierz Ajdukiewicz, „Problemat idealizmu transcendentnego w sformułowaniu semantycznym”, w: *Język i poznanie*, t. I, 264–278.

⁴⁹ Tamże, 272.

⁵⁰ Opisał on trzy dyrektywy znaczeniowe, które wyznaczają użycie danego języka: a) aksjomatyczne: według tych reguł w języku znajdują się takie wyrażenia, które stanowczo należy zaakceptować, np. „Każdy kwadrat jest prostokątem”; b) dedukcyjne: wyznaczają one relację między poszczególnymi zdaniami w języku, np. stwierdzając: „Stanisław jest starszy od Jasia”, nie możemy uznać za fałszywe zdania „Jaś jest młodszy od Stanisława”; c) empiryczne: według tych reguł należy przyjąć za prawdziwe zdania, które będą oznajmiać reakcję na określone doświadczenie, np. reakcja werbalna na podrażnienie nerwu to okrzyk: „Boli!”. O wspomnianych dyrektywach znaczeniowych, czyli regułach sensu, Ajdukiewicz pisał w artykule „Język i znaczenie”, w: *Język i poznanie*, t. I, 145–174.

[...] w języku nauk przyrodniczych prawdziwe są tylko zdania podyktowane przez reguły bezpośredniego wynikania, czyli są w tym języku tylko te zdania, które są tezami języka⁵¹.

Ajdukiewicz użył twierdzenia Gödla przeciwko idealistom transcendentnym. Przypomnę, że zgodnie ze wspomnianym twierdzeniem, jeżeli język nauk przyrodniczych zawiera arytmetykę, to jest on systemem niezupełnym. W takim języku możemy sformułować takie zdania, które będą prawdziwe, a nie będą tezami systemu. Polski filozof zauważył, że idealista nie może uznać, gdy utożsamia „świat” z opisami z nauk przyrodniczych, że jest on wyłącznie korelatem sądów w sensie logicznym. Niektóre zdania będą prawdziwe, ponieważ taka „faktycznie” jest rzeczywistość.

Warto zauważyć, że Ajdukiewicz nie podjął się wnikliwej refleksji metodologicznej nad użyciem parafrazy na gruncie filozofii⁵². W celu dokonania oceny, czy Carnap stosował parafrazę, zamierzam odnieść się do artykułu Jacka Jadackiego pt. *Definicja, eksplikacja i parafraza w filozofii Ajdukiewicza*⁵³. Autor wspomnianej pracy zauważa, że parafraza dotyczy złożonych fraz i tekstów⁵⁴. Opisał on warunki, jakie musi spełniać parafraza: przede wszystkim powinniśmy dysponować dwoma językami, ale jeden z nich winien być doskonalszy pod względem⁵⁵:

- słownika i wewnątrzsyntaktycznych reguł,
- reguł semantycznych,
- aksjomatów i reguł inferencyjnych (dedukcyjnych).

A drugi z języków jest niedoskonały i nie spełnia powyższych warunków. W takim języku sformułować można wypowiedzi o charakterze paradoksalnym. Warto zauważyć, że można dokonać analogii, czyli uznać, że zdanie sformułowane w trybie materialnym byłoby odpowiednikiem zdania z języka niedoskonałego, natomiast zdanie w trybie formalnym byłoby odpowiednikiem zdania z języka doskonałego.

⁵¹ Ajdukiewicz, „Problemat idealizmu transcendentnego w sformułowaniu semantycznym”, 273.

⁵² Warto jednak zaznaczyć, że można doszukać się w filozofii Ajdukiewicza wzmianki metodologicznej na temat parafrazy. Uważał on, że parafraza filozoficzna nie jest trawestacją zdań z języka formalnego na język potoczny. Pisał o tym w artykule „O stosowalności czystej logiki do zagadnień filozoficznych” w: *Język i poznanie*, t. I, 211–214.

⁵³ Jacek J. Jadacki, „Definicja, eksplikacja i parafraza w tradycji Ajdukiewiczowskiej”, w: *Fragmety filozoficzne ofiarowane Henrykowi Hiżowi w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, t. 23, red. Jerzy Pelc (Warszawa: Biblioteka Myśli Semiotycznej, 1992), 28–40.

⁵⁴ Tamże, 38.

⁵⁵ Tamże.

Problemy filozoficzne przedstawione w trybie formalnym dotyczą logicznej struktury języka. Mówią one o własnościach syntaktycznych oraz o relacjach inferencyjnych między jego wyrażeniami. Carnap był zwolennikiem radykalnej formy zwrotu lingwistycznego, ponieważ jeżeli filozof może powiedzieć cokolwiek sensownego, to przedmiotem jego wypowiedzi jest jedynie język. Oceny rzeczowości dyskusji filozoficznych dokonuje się na podstawie struktury i własności logicznych wyrażań. Skoro „przekład” z trybu materialnego na tryb formalny nie jest, jak się okazuje, ani eksplikacją, ani przekładem, to jest on parafrazą.

Podsumowanie

W niniejszym artykule podjąłem się polemiki z przedstawioną przez Carusa w *Carnap and Twentieth-Century Thought: Explication as Enlightenment* interpretacją „przekładu” z trybu materialnego na tryb formalny w filozofii Carnapa. Podałem powody, dla których wspomniany przekład można uważać za parafrazę, a nie, jak przyjął w swojej monografii Carus, za eksplikację.

Z tej racji warto też zastanowić się nad główną tezą Carusa o roli eksplikacji w przewyciężaniu rozdźwięku między tradycją oświeceniową a romantyczną w myśli europejskiej. Warto zadać pytanie o to, czy obok eksplikacji nie uznać parafrazy za metodę analizy, dzięki której możemy dbać o większą precyzję i ostrość naszych wypowiedzi. Innymi słowy, czy użycie metody parafrazy w filozofii nie było znaczące dla przewyciężenia wspomnianego hiatusu.

Bibliografia

- Ajdukiewicz Kazimierz. 2006. „Język i znaczenie”. W: Kazimierz Ajdukiewicz. *Język i poznanie*. T. 1, 145–174. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ajdukiewicz Kazimierz. 2006. „O stosowalności czystej logiki do zagadnień filozoficznych”. W: Kazimierz Ajdukiewicz. *Język i poznanie*. T. 1, 211–214. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ajdukiewicz Kazimierz. 2006. „O tzw. neopozytywizmie”. W: Kazimierz Ajdukiewicz. *Język i poznanie*. T. 1, 7–28. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ajdukiewicz Kazimierz. 2006. „Problemat idealizmu transcendentnego w sformułowaniu semantycznym”. W: Kazimierz Ajdukiewicz. *Język i poznanie*. T. 1, 264–278. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Carnap Rudolf. 1995. *Logiczna składnia języka*, przeł. Barbara Stanosz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Carnap Rudolf. 2011. *Logiczna struktura świata*, przeł. Paweł Kawalec. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Carnap Rudolf. 1950. *The Logical Foundations of Probability*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Carnap Rudolf. 2007. „Znaczenie i konieczność”. W: *Pisma semantyczne*, przeł. Tadeusz Ciecierski, Marcin Poręba, Michał Sala, Barbara Stanosz. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Carus André W. 2007. *Carnap and Twentieth-Century Thought. Explication as Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carus André W. 2012. „Engineers and Drifters: The Ideal of Explication and Its Critics”. W: *Carnap's Ideal of Explication and Naturalism*, ed. Pierre Wagner, 225–239. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Carus André W. 2013. „History and the Future of Logical Empiricism”. W: *The Historical Turn In Analytic Philosophy*, ed. Erich H. Reck, 261–293. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Horkheimer Max, Theodore Adorno. 1994. *Dialektyka Oświecenia*, przeł. Małgorzata Łukasiewicz. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Jadacki Jacek J. 1992. „Definicja, eksplikacja i parafraza w tradycji Ajdukiewiczowskiej”. W: *Fragmenty filozoficzne ofiarowane Henrykowi Hiżowi w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*. T. 23, red. Jerzy Pelc, 28–40. Warszawa: Biblioteka Myśli Semiotycznej.
- Putnam Hillary. 1998. „Wiele twarzy realizmu”. W: Hillary Putnam. *Wiele twarzy realizmu i inne eseje*, przeł. Adam Grobler, 325–369. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nowaczyk Adam. 2013. „O twórczości Kazimierza Ajdukiewicza”. *Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria* 4: 123–144.
- Olech Adam. 2014. *Semantyczna teoria poznania*. Częstochowa: Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie.
- Quine Willard V. 1986. „Epistemologia znaturalizowana”. W: Willard V. Quine. *Granice wiedzy i inne eseje filozoficzne*, przeł. Barbara Stanosz, 106–125. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Quine Willard V. 2000. „O tym, co istnieje”. W: Willard V. Quine. *Z punktu widzenia logiki*, przeł. Barbara Stanosz, 29–48. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Richardson Alan. 2013. „Taking the Measure of Carnap's Philosophical Engineering”. W: *The Historical Turn in Analytic Philosophy*, ed. Erich H. Reck, 60–77. London: Palgrave Macmillan.
- Russell Bertrand. 1905. „On denoting”. *Mind* 14, 56: 479–493.
- Tarski Alfred. 1995. „Pojęcie prawdy w językach nauk dedukcyjnych”. W: Alfred Tarski. *Pisma logiczno-filozoficzne*, T. 1, 13–172. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Woleński Jan. 1989. „Kierunki i metody filozofii analitycznej”. W: *Jak filozofować?: Studia z metodologii filozofii*, red. Jerzy Perzanowski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Woleński Jan. 1985. *Szkola lwowsko-warszawska*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.

Streszczenie

André W. Carus uznał w książce *Carnap and Twentieth-Century Thought: Explication as Enlightenment*, że zaproponowana przez Carnapa koncepcja filozofii stanowi najbardziej skuteczną próbę rozwiązania fundamentalnych problemów z okresu oświecenia. Carus podkreślał w monografii znaczącą rolę metody eksplicacji we wspomnianej koncepcji. Według niego Carnap eksplicację zastosował m.in. w „przekładzie” zdań z trybu materialnego na zdania w trybie formalnym. W artykule podejmę próbę polemiki ze wspomnianą tezą. Przedstawię argumentację wskazującą na to, że Carnap do „przekładu” zdań z trybu materialnego na tryb formalny użył metodę parafrazy, a nie eksplicację. W celu uzasadnienia mojej argumentacji odwołam się do uwag Kazimierza Ajdukiewicza z artykułu *O tzw. neopozytywizmie*. Dokonał on w nim podsumowania dorobku empiryzmu logicznego.

Słowa kluczowe: eksplicacja, metodologia filozofii, parafraza, Rudolf Carnap

On 'Translation' from the Material to the Formal Mode in the Philosophy of Rudolf Carnap. An Attempt at Polemics with André W. Carus's Interpretation

Summary

In his book *Carnap and Twentieth-Century Thought: Explication as Enlightenment*, André W. Carus pointed out that Carnap's proposed concept of philosophy is the most effective attempt to solve fundamental problems of the Enlightenment. Carus emphasized in his monograph the role of the explication. According to him, Carnap applied the method of explication in the 'translation' of sentences from material mode to formal mode. In the article, I will attempt a polemic with the thesis mentioned above. I will present an argumentation indicating that Carnap used the paraphrase method, not the explication method, to 'translate' sentences from the material to the formal mode. In order to justify this argumentation, I will refer to Kazimierz Ajdukiewicz's comments from the article *O tzw. neopozytywizmie*, in which he summarized the achievements of logical empiricism.

Keywords: explication, methodology of philosophy, paraphrase, Rudolf Carnap